

Tømmerdrift på gammelmåten

Skogen har fra de eldste tider vært en viktig del av næringsgrunnlaget i Norge. Alt på 1300-tallet ble det eksportert trelast, og etterspørsel etter mer trevirke økte også innenlands, bl.a. fra jernverkene. Vannsagene kom i bruk på 1500-tallet, og hogst og fløting ble satt i system. Enkle men praktiske redskaper bygd på erfaring og oppfinnsomhet så dagens lys.

Fram til ca. 1950 foregikk avvirking, nærtransport til elv og langtransport ved fløting på gammelmåten, slik det ble gjort i flere hundre år.

Når tømmerhoggere og tømmerkjørere skulle ta seg jobb "før i tida" var det vanlig at de tok på seg en akkord. Det vil si at de ble enig med skogeieren om en sum for hele arbeidet som skulle gjøres. Å jobbe for time- eller daglønn kunne friste noen til å hale ut tida mente nok de bevisste skogeierne.

Hoggerne

Når hoggerne nå var klare til å gå løs på jobben, hadde de med seg øks, svans (sag), naver (stor handbor), målestav delt opp i halvmetre og barkespade. Trærne de skulle felle var blinket på forhånd. Det hører med til enhver skogskjøtsel å velge trær som skal tas ut.

Tømmersvans. Foto Norsk Skogmuseum.

Naver. Foto forf.

Når et tre var felt, ble det kvistet og barket. Stokken ble målt opp i antall halvmetre og resultatet ble hogd inn midt på stokken med romertall, som er lett å lage med øksa. For eksempel ville XII = 12 halvmetre bety 6 meter. Hoggeren fulgte med på hvor mange meter tømmer han hogde i et eget regnskap, notert på ei tynn lita fjøl med en blyantstump festet med hyssing til denne. Med tollekniven kunne gamle tall skrapes bort, og nye tall føres inn.

I toppenden boret hoggeren hull (øye) med naveren, og rundet av stokken for at den ikke skulle skrape mot underlaget når tømmeret ble dratt langs skogbunnen av kjørerne.

Det må ha vært et svært tungt arbeid

å hogge tømmer i vinterkulda i innlandet. Å få redskapen til å bite på stivspekt tømmer krevde sin mann fullt ut.

Hank-kjøring

Transportmåten som blir beskrevet her kaltes hank-kjøring og ble brukt oppover i dalførene der liene var bratte, der f.eks. bruk av bukk eller rustning (bukke og gjet) var umulig.

Om høsten ble tømmeret fra hogstfeltet dratt sammen med hjelp av hest og drag (skjeker). Lekkjer (lenker) ble tredd gjennom øynene på stokkene, dratt til en lunningsplass og samlet i lunner nær tømmerveien som førte nedover lia. Dette måtte skje før snøen kom, slik at en fant alt tømmeret.

Når det ble vinterføre, ble veien nedover lia måket opp og ettersett. Det var ikke en vei i vanlig forstand, men ble

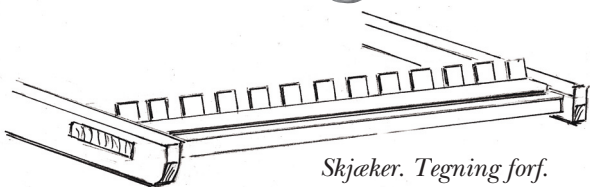

Lekkje med pjekser. Foto Norsk Skogmuseum.

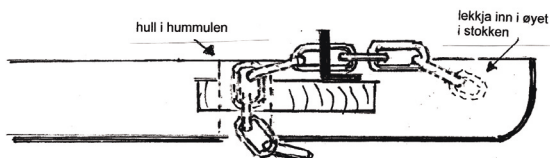
nærmest ei renne etter kort tid. Den lignet faktisk ei bobsleigh-renne. Ei vending (en tur) med stokker ble forberedt ved at to eller tre jevnlange stokker ble hentet ned fra lunnen og dratt på plass ved sida av hverandre med tømmeraks. Så ble de lenket sammen ved at ei lekkje ble tredd gjennom øynene på stokkene og festet til hummulen (tverrtreet) på skjekerne. Lekkja ble lagt over en stålkam oppå humulen der lekker på høykant falt ned i mellomrommene og ble hengende. Lekkjene ble til slutt sluppet ned gjennom hull foran kammen for ekstra sikring. Så rykket hesten en stokklengde fram og de neste to eller tre stokkene ble lenket sammen med ei ny lekkje. Disse lekkjene var utstyrt med en pjeke (stålkile) i hver ende. Med en lekkjehammer (pjekehammer) ble pjeksene slått inn i endene på fore-

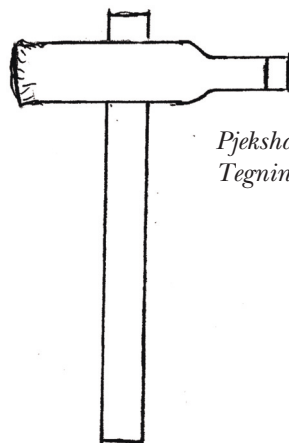
*Tømmeraks.
Foto forf.*

Skjæker. Tegning forf.

Detalj hummul. Tegning forf.

*Pjekshammer.
Tegning forf.*

gående stokker. Slik kunne lengde etter lengde lenkes etter hverandre. En lekkjehammer lignet en øks, men hadde

spesielt kraftig nakke og et smalt blad som var nyttig til å fjerne eventuell snø og is i stokkøyet. Tidligere ble denne redskapen også brukt til å hugge hullet i toppenden. Utforminga på draget i ulike dalfører varierer noe, men bruken av pjekslekkjer er den samme.

Etter hvert, når tømmerveien var glatt og jevn, kunne det trekkes 15 – 20 lengder nedover lia. Dersom det var koblet 3 stokker ved sida av hverandre, kunne altså 50 – 60 stokker trekkes på en gang!

Når hesten skulle holde styr på så mye tømmer, måtte den ha gode, kvasse sko. Kjørerne hadde gjerne tilgang til egen smie der skoene ble kvasset og i blant skiftet ut med nye. Da måtte skoene ofte tilpasses etter hoven, for heller ikke hesteføtter har standardmål. Pjeksene ble også ettersett, de fikk hard medfart av pjekshammeren etter mange slag når de ble banket inn i spekt tømmer.

Det var umulig å gå ved sida av lasset nedover bratte lia. Hesten måtte styre det hele sjøl. Det var viktig at hesten var erfaren, at den var opplært til å reagere på signaler som kjøreren ga. Dersom tømmeret kom på gli der det var brattest, måtte den holde igjen på farten. Den var derfor alltid utstyrt med baksele som strammet rundt bakparten når lasset presset på bakfra, og her var det også viktig at at skoene var kvasse. Tømmerveiene ble også lagt over slakkere partier for å bremse på farten.

Transporten endte på elveisen med tanke på vårens fløting. Her måtte vendinga deles opp i mindre deler, for på "flatmark" var det ikke mulig å trekke hele lasset på en gang.

Klargjøring

Tømmerstokkene ble lagt ved sida av hverandre på elveisen. Her skulle nå neste akt i vinterens tømmerdrift gå av stabelen. Tømmeret måtte måles for at skogeier og kjøper kunne se hvor mye tømmer vinterens avvirkning besto av. Dessuten måtte tømmerstokkene utstyres med kjøperens "adresse"! I april ble tømmerstokkene gjort klare ved at de ble snudd slik at romertallet med lengdeangivelsen kom opp. Til dette ble det brukt en vendehake med leddet klo som lett haket seg fast rundt stokken. Dermed var det bare å bende på hakeskaftet for å snu på stokken.

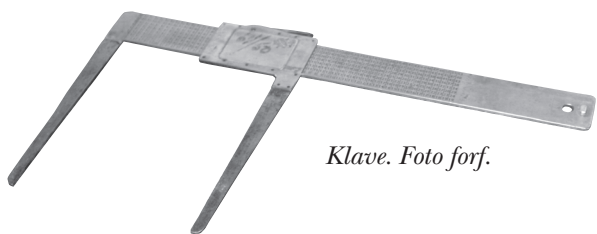
Målerne

Så kom tømmermålerne. De var ansatt i fellesorganisasjoner for tømmerseiere og -kjøpere. De var alltid to stykker, og som de betrodde og viktige personene de var, var det nesten høytidelig å få disse på besøk. Skogeieren hilste dem gjerne velkommen med en dram!

Målerne drev kvalitetskontroll. Det ble vurdert om tømmeret egnet seg til "skur" (trelast) eller "slip" (papirproduksjon). Og dersom stokkene ikke var helt fri for råte, ble det trukket fra på lengda. Med ei spesiell øks hogde måleren merker i stokken, ett for hver halvmeter avkorting. Antall prikker ble ropt opp og ført inn i regnskapet.

Saugbruksforeningen og Borregaard var store avtagere av fløtetømmer i vår del av landet.

Når det skulle måles, bruktes en tømmerklave, som i virkeligheten var et kjempestort skyvelære. Midt over lengdemerket (romertallet) målte han dia-

Klave. Foto forf.

meteren på stokken. Ut fra kombinasjonen av disse målene kan volumet regnes ut, og resultatet av slike kombinasjoner lå allerede preget inn i klaven og den aktuelle verdien kunne straks leses av. Denne måleprosedyren ble brukt på slip, som normalt var gran. Dette treslaget har mer kvist og kan være mindre egnet til skurtømmer. Furu derimot, med innhold av tjærestoffer, er ikke særlig egnet til papirproduksjon igjen. Skurtømmer (også gran) ble vurdert etter lengde og diameter for å kunne anslå skurlastkvaliteten.

Måleresultatet ble ropt ut og protokollført av den andre måleren. En pussig ting var at de kalte tallet ni for "peis". Dette ble gjort for å skille ni fra ti. På litt avstand kunne jo tallene høres like ut, særlig med ørelappene på lua nede!

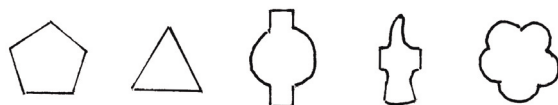

*Merkeøks og merkeøksmerke.
Foto Norsk Skogmuseum*

For at tømmerkompaniene skulle kunne motta tømmeret de hadde kjøpt av skogeierne langt oppe i landet, måtte det adresseres eller merkes. Skogeierne mottok da merkeøkser (figurøkser) med kjøpernes kjennetegn. Et mannskap på tre gikk og hogde merkene i hver stokk, tre i toppenden, på midten og i rotenden. Deretter gikk de tilbake og gjentok det hele på motsatt side av stokken. Dermed fikk hver stokk 18 merker i alt. Så var det bare å vente til våren gjorde sitt inntog og tok tømmeret med seg. Når tømmeret om sider kom ned til Fetsund ved innløpet av Øyeren der det var store mottak (lenser), kunne de enkelte stukkene sorteres etter de innhogde kjennetegnene.

Saugbrugsforeningen Saugbrugsforeningen Saugbrugsforeningen Saugbrugsforeningen Saugbrugsforeningen

Joh. Ankers dødsbo Redsbruket A/S Stangeskovene Ole A. Stang Mads Wiel

Tømmermerker.

Selve transporten av tømmer var jo gratis fra langt oppe i landet. Men lønning av fløtere, som sørget for at tømmeret ikke ble liggende igjen på ører og elvekanter, og lensemannskaper, gjorde likevel at fløting etter hvert ble ulønnsom. I 1985 var det helt slutt på denne tradisjonsrike transportmetoden.

Dette bildet er tatt for hundre år siden (1912) og viser fløterne med typisk utrustning: fløterhake og nev-erkont. Her er fløterne samlet etter sluttrensken i Atna-elva. Bak står mannskapene fra Glåma, klare for jobben videre sørover.

Fløting

Fløtinga har svært lange tradisjoner. Det var nok et høydepunkt for mange å få være med der. Styrke og vågemot ble satt på mang en prøve. Enkelte av arbeidsoppgavene var det ekstra mye prestisje i å inneha. Fløtarhossbonn (fløterhusbond) var sjef for hele fløterlaget. I hver båt var det en bas ("boss", arbeidsformann). Ellers var det rang etter ansiennitet fløterne imellom. Og de fikk betalt etter antall års innsats.

Og innsats var det ofte. Når det var vårflom kom tømmeret feiende og kunne kjøre seg fast på skjær og steiner. Dermed ble det fort store lunner (tømmervaser) som stengte for flyten. For å lette arbeidet med å løse tømmerflo-

kene, var det ofte bygd egne demninger øverst i vassdraget. Hver morgen ble dammene åpnet, litt tidligere for hver morgen, slik at "ekstrafloppen" kom når ny arbeidsdag begynte, også når fløterne hadde arbeidet seg langt nedover i dalen.

Damvannet hjalp til å løfte tømmervasene klar av steiner og skjær. Men vrangle lunner måtte fjernes med handmakt. Redskapen til fløterne var først og fremst fløterhaken. (Den er fint gjengitt i kommunevåpenet til Fet kommune.) Haken har et langt skaft som er utstyrt med to pigger av jern. Den ene piggen peker rett framover og brukes til å skyve stokkene med for å få dem ut i elvestrømmen. Den andre piggen står

vinkelrett på den første og ble brukt til å dra stokkene med når de lå på tørt land eller satt fast på en eller annen måte.

Det kunne være gjenstridige stokker som gjorde at hele tømmervaser satt fast. Da gjaldt det få løs denne stokken. Det har gått mange historier om fløtere som var eller ville være dristige og fjerne låsestokken. Når det var gjort, løsnet gjerne hele tømmerfloken og da måtte en komme seg til lands litt bråkvikt! Alt tømmeret begynte gjerne å røre på seg slik at det ble vanskelig å få fotfeste eller en uregjerlig stokk kunne vippe fløteren over ende så han lømnet (ufrivillig bad med klærne på). Båten lå alltid parat i slike tilfelle.

Det ble nok skrevet mange "Fløterviser" gjennom tidene som levende forteller hvordan fløterne opplevde det hele på godt og vondt. Her er sakset noen vers fra ei slik vise, skrevet av Edvard R. Fossum:

*Ein pinsedag ved høgmessetid,
og sola stod der så rund og blid
då Ole Nilsen den odalsguten
blei med ein lunne - og det var slutten.*

*Og titt det hende når kvelden kom
det var for langt etter sengerom.
Då var det bare å liggja ute
med neversekken til hovudpute-*

*Det var rett følt du, kor mange fraus,
og rart at ingen vart helselaus.
Våt var kvar tråden som var å finne
heilt opp til beltet og inn til skinne´*

Om forfatteren

Iver Thorstad, f. 1935 på Atna, oppvokst på gard. Bodd på Tynset siden 1959. Pensjonert lektor med biologi hovedfag. Interesser: botanikk, zoologi, tidligere utnytting av planter til medisin og mat, redskaper og håndverksteknikker, samt fotografering av planter og dyr. Skrevet rettledninger om naturfag til bruk i skolen.